

Абдуллоҳ Маъмун

10:56 / 20 январь 1082

(халифалик даври ҳижрий 198-218 милодий 814-833)

Маъмун лақаби билан машҳур бўлган бу халифанинг тўлиқ исми – Абдуллоҳ ибн Ҳорун ар-Рашид. Ҳижрий 170 йилнинг рабиъул аввал ойида туғилган. Унинг онаси Марожил исми асли чўри аёлдир. Маъмун ҳижрий 198 йил муҳаррам ойида халифа бўлган.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Ҳорун ар-Рашид икки ўғлига – Аминга ва кейинроқ Маъмунга байъат олган эди. Амин Абдуллоҳ, яъни Маъмунни халифаликдан бўшатди. Шундан кейин Абдуллоҳ Маъмун қонли, шафқатсиз жанг олиб борди ва ўз вазири Фазл ибн Саҳлнинг кўрган тадбири самараси ўлароқ, Аминни енгиб, ҳижрий 198 (милодий 814) йилда халифаликни ўзига ўтказиб олди.

Халифа Маъмуннинг даврида Байтул Ҳикмат ўз ривожланиш палласининг энг юқори чўққисига чиқди. Маъмун унга катта аҳамият берди, ўзининг ҳад-ҳисобсиз мол-давлатини, вақтини унинг ривожини учун сарфлади. Байтул Ҳикматга унинг ўзи раҳбарлик қилар, олимларни ўзи танлар, бошқа тарафлардан китоблар олиб келтирар эди.

Байтул Ҳикмат бир вақтнинг ўзида ҳам кутубхона, ҳам таржима ва таълиф маркази, ҳам илмий текширишлар маркази, ҳам расадхона сифатида хизмат қилар эди. У ерда устозлар ва талабалар ётоқхонаси, университет

биноси ва майдони, ошхона ва бошқа зарур бинолар мавжуд эди.

Ҳижрий 656 (милодий 1258) йилда ушбу ажойиб академия мўғуллар томонидан кун-фаякун қилинди.

Ушбу ўринда Буюк Британияда Жон Фозергил режиссёрлигида «Эс де Медиа» компанияси томонидан ишланган «Шарқ ва Ғарб» деб номланган етти бўлимдан иборат фильмнинг тўртинчи қисмидан олинган Байтул Ҳикмат ҳақидаги иқтибосни эътиборингизга ҳавола этишга ижозат бергайсиз:

Доктор Рим Туркманий

(Лондон империал коллежи):

«Бу ерда мусулмонлар, насронийлар, яҳудийлар, собиийлар ва бошқа олимлар ёнма-ён ишлашган. Турли мактаб вакиллари ҳамкорлик қилган бу эркин ижодий муҳит уларга янги-янги кашфиётлар қилиш учун барча шароитларни муҳайё этган».

Аббосийлар сулоласининг интеллектуал маданият яратиш истаги нафақат Ислом салтанати, балки дунёнинг барча бурчакларидаги олимларни ўзига жалб қиларди. Пойтахтнинг марказида халифа асос солган «Байтул Ҳикмат» («Ҳикмат уйи») номли улкан кутубхона жойлашган эди. Бинонинг ўзи аллақачонлар вайрон қилинган, бироқ ушбу кутубхона ҳақидаги маълумотлар бу ердан 5000 километр ғарбда сақланиб қолган.

Оксфорддаги Бодли кутубхонасининг архивларида сақланиб келаётган қўлёзмаларда қадимий юнон ҳикматларини бағдодлик олимлар қандай қилиб сақлаб қолганлари баён қилинган.

Профессор Петер Адамсон

(Лондон қироллик коллежи):

«Қўлимдаги китоб - Евклиднинг «Ибтидолар» номли асари нусхаси. Бу математика тарихида энг улкан инқилоб ясаган асарлардан биридир. Евклид уни Қадимий Юнонистонда, Арасту ва Афлотун даврида ёзган. Унинг саҳифаларида чизмалар жуда кўп, чунки бу геометрияга оид китоб. Қадимий юнон олимлари учун ҳам, замонавий олимлар учун ҳам «Ибтидолар» китоби илмий ижод намунаси бўлиб, ундаги билимлар бирламчи асосларга суянган ҳолда ҳосил қилинган. Бироқ энг қизиғи шундаки, Евклид қаламига

мансуб мазкур китоб нусхаси юнон тилида эмас, араб тилидадир. Бу қўлёзма ўрта асрларга оиддир. Унинг таржима нусхаси IX асрда Бағдодда кенг қўламли илмий лойиҳа доирасида амалга оширилган. Аббосий халифаларнинг амрига мувофиқ, қадимги юнон олим ва файласуфларининг асарлари араб тилига таржима қилинган».

Аббосий ҳукмдорларнинг ҳомийлиги остида Бағдодда қадимий юнон фалсафасига оид муҳим асарлар қидириб топилиб, режали равишда араб тилига таржима қилинган. Бу инсоният тарихида мисли қўрилмаган иш бўлиб, бир авлоднинг бошқа эътиқоддаги авлод тўплаган илму ҳикматни кейинги авлодлар учун сақлаб қолишга уриниши эди.

Профессор Петер Адамсон

(Лондон қироллик коллежи):

«Таржимачилик ҳаракати кенг қўламли лойиҳа бўлиб, қўлимиздаги ушбу асарнинг нусхаси мазкур лойиҳа доирасида амалга оширилган муҳим ишлардан биридир. Ушбу ҳаракат қадимий юнон илмий ҳамжамиятига оид вакилларнинг деярли барчаси – математиклар, астрономлар, мусиқачилар ва албатта, файласуфларнинг асарларини тўлиқ қамраб олган эди. Эрамизнинг IX асрида Европада Арасту, Галилей, Гален ёки Евклиднинг асарларини ўқиш имкони йўқ эди. У пайтда илм ва фалсафа араб дунёсида, хусусан, Бағдодда тараққий топди».

Тасаввур қилинг, бутун Бағдод ва бугунги Яқин Шарқ ҳудуди бўйлаб йирик олимлардан иборат кўп сонли гуруҳлар ташкил қилинган. Олимлар бу гуруҳларда куннинг энг долзарб мавзуларини муҳокама қилганлар, йирик илмий масалалар бўйича баҳс олиб борганлар. Масалан, Арастунинг «Метафизика»си ёки Галеннинг тиббиётга оид қарашлари устида илмий мунозаралар олиб борилган.

Бағдодлик таржимонлар бутун жаҳон илми учун янги тилни барпо қилганлар. Арастунинг фалсафаси, Галеннинг тиббиётга оид инқилобий асарлари, Птолемейнинг астрономияси, Евклиднинг «Ибтидолар»и, Пифагор геометрияси... Энди бу асарларни дунё аҳли юнон тилида эмас, балки араб тилида ўқир эдилар.

Албатта, Бағдод фақат қадимги юнон ҳикматлари билангина чекланиб қолмади. Мусулмонлар Ҳиндистонда замонавий сонлар тизимини ҳамда юлдузлар ҳаракатига оид янги илмларни ўзлаштирдилар» (Иқтибос

тугади).

Ҳодисалар

Бағдод қўзғалони

Маъмун ўзига Ҳусайн ибн Алийнинг набираларидан ҳисобланган Алий ибн Мусо Ризони валиаҳд қилиб, байъат олди. У бу ишни рофизий мазҳабига мансуб вазири Фазл ибн Саҳлнинг гапи билан қилган эди. Бундан қаттиқ ғазабланган аббосийлар ҳижрий 201 (милодий 817) йилда уни халифаликдан бўшатиб, унинг амакиси Иброҳим ибн Маҳдийга байъат қилишди. Шундан сўнг Маъмун Марвдан келди. У халифа бўлганидан буён ўша ерда қарор топган эди. Амакиси Иброҳим ибн Маҳдий қочиб кетди, Алий Ризо эса вафот этди. Шундан сўнг ишлар қарор топиб, тинчиди. Бу воқеалар ҳижрий 202 йилда бўлиб ўтди.

Хурракийя

Зиндиқлар мазҳабидан бири «хурракийя» деб аталиб, у Маздакнинг фикрларини қўллаб-қувватловчилар, уларнинг давомчилари мазҳабидир. Бу мазҳаб Хуррам деб аталмиш Форс шаҳрига нисбат берилади. Хурракийлар барча ҳаром нарсаларни мубоҳ деб билдилар. Уларнинг энг машҳур бошлиқларидан бири Бобак Хурракий руҳларнинг бир-бирига кўчиб юриши ақийдасини тарғиб қилар, икки илоҳ – нур ва зулмат илоҳи борлигини айтар эди. У ҳижрий 201 йилда қўзғалон кўтарди. Улар Ҳамадон ва Исфохон шаҳарларини эгаллаб олишди. Маъмун ўзининг халифалик даврида унга қарши тинимсиз кураш олиб борди, лекин ишни охирига етказмай туриб вафот этди.

«Қуръони Карим - махлуқ» деган фитнанинг тарқалиши

Маъмуннинг халифалик даврида, ҳижрий 218 (милодий 833) йилда «Қуръони Карим – махлуқ, у Аллоҳ томонидан нозил қилинмаган» деган гап тарқалди. Бу муътазилий мазҳабининг фикри бўлиб, бу эътиқодга Маъмун ҳам иймон келтирди. Ушбу муносабат билан жуда кўп уламолар азоб-уқубатга дучор этилди. Уларнинг ичида имом Аҳмад ибн Ҳанбал раҳматуллоҳи алайҳ ҳам бор эди.

Имом Аҳмаднинг даври сиёсий ва ақийдавий ихтилофлар кучайган бир давр бўлди. Айниқса, ўша пайтда муътазилий мазҳаби тарафдорлари ҳукуматга яқин бўлиб олиб, кўп бузғунчиликлар қилишди. Уларнинг ўша даврдаги бошлиқларидан бири Ибн Абу Довуд халифа Маъмунни

одамларга «Қуръон – махлуқ» деб мажбурлаб айттиришга уринди. Унинг маслаҳати билан халифа Маъмун волийларга Аҳли сунна вал жамоа уламоларини ҳақоратлаб хат ёзди. Уларни ҳукумат қароргоҳларига олиб келиб, «Қуръон – махлуқ» деган гапни айттиришга, буни бажармаганларни эса жазолашга амр қилди.

Мусулмонлар улкан фитнага йўлиқдилар. Ислом ақийдасининг бузилиш хавфи туғилди. Бағдодда имом Аҳмад ибн Ҳанбал бошчилигида уламолар бунга қаттиқ қаршилиқ кўрсата бошладилар. Улар илмий мунозараларда муътазилийларни шарманда қилишар эди. Буни сезган халифа Маъмун Бағдоднинг еттита атоқли олимини ўз ҳузурига юборишни буюрди. Уларни мажбур қилиб, эътирофларини олди ва ҳаммага эълон қилди. Шу билан имом Аҳмаднинг қанотини кесмоқчи ва шавкатини синдирмоқчи бўлди. Лекин имом Аҳмад бу фитнага қарши салобатли тоғдек маҳкам турди. У киши фитначиларни халқ орасида ҳужжат ва далиллар билан шарманда қилиб, довдиратиб қўйди.

Шунда Маъмун ўзи турган Турмус шаҳрига имом Аҳмад ибн Ҳанбални ва у кишининг шериклари Муҳаммад ибн Нухни юборишни амр қилди. Олимларнинг қўлларини кишанлаб, беҳурмат қилиб олиб кетишди. Аммо улар йўлдалик пайтида халифа Маъмун вафот этди.

Олимларни кишанланган ҳолларида Бағдодга қайтаришди. Йўлда эса Ибн Нух вафот этди. Имом Аҳмад у кишини ўзи ювиб, жаноза ўқиб кўмди. Янги халифа тайин бўлгунича имом Аҳмадни қамаб қўйишди. Афсуски, янги халифа ҳам эскисининг йўлини тутди.

Акаси Маъмуннинг васиятига амал қилган халифа Муътасим ҳам фитна йўлини давом эттирди. Имом Аҳмадни икки йилдан ортиқ, аниқроғи, йигирма саккиз ой қамоқда ушлаб қийнашди, аммо у кишининг иродасини бука олишмади. Улар имом Аҳмаднинг эътирофи кўпчилиқнинг ҳузурида бўлишини хоҳлашар эди. Шунинг учун одамларни тўплаб, халифа Муътасим ўзи чиқар ва имом Аҳмадни сўроққа тутар эди.

Гап билан енга олмасликларига кўзлари етгандан сўнг калтаклашга ўтишди. Ҳар сафар гап-сўз фойда бермагандан сўнг Имомни ҳушидан кетиб қолгунича дарра билан уришар, кейин эса кўтариб қамоққа олиб кетишар, бу ҳол эртасига яна қайтадан бошланар эди.

Бир куни калтак зарбидан ҳушидан кетаёзган Имомнинг қулоғига фитнабоши Ибн Абу Довуд:

«Эй Аҳмад, қулоғимга «Қуръон – махлуқ» деб қўйгин, сени халифанинг қўлидан қутқариб оламан», деди.

Шунда имом Аҳмад бошини зўрға кўтариб:

«Эй Ибн Абу Довуд, қулоғимга «Қуръон – Аллоҳнинг каломи, махлуқ эмас» деб қўйгин, сени Аллоҳнинг азобидан қутқариб оламан», деди.

Мазкур воқеа халифанинг тавба қилиши, фитнабоши Ибн Абу Довуд ва унинг шериги Башрул Мурайсийнинг боши олиниши ва имом Аҳмаднинг ғалабаси билан тугади. Бу буюк имом мусулмонларнинг катта фитнадан қутулиб қолишларига сабабчи бўлди.

Ушбу бузуқ эътиқод давом этиб келиб, халифа Мутаваккилнинг даврида Аҳли сунна эътиқоди ғолиб бўлди.

Фатҳлар

Аббосийларнинг даврида фатҳлар жуда ҳам камайиб кетгани, Бану Умайя давлатининг охириги пайтларига келиб тўхтаб қолгани ҳам маълум. Маъмуннинг даврида оз бўлса ҳам фатҳлар бўлди, ҳижрий 202 (милодий 818) йилда Дайламга тегишли Лоз ва Шизир каби юртлар фатҳ этилди. Шунингдек, Нуба ва Бужод юртлари ҳам фатҳ қилинди. Маъмун аскарликка туркларни ола бошлади.

Валиаҳд тайин қилиниши

Маъмуннинг энг катта ишларидан бири шу бўлдики, у аббосий халифалар ичида биринчи бўлиб тарих ҳодисаларидан тўғри хулоса чиқарди ва халифаликка ўғилларга мерос бўладиган хос мулк деб қарамади. Маъмун халифаликни олий мақом деб билди. У кишиларнинг бахт-саодати, фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши кераклигини тушунган ҳолда фаолият олиб борди. Шунинг учун ўғли Аббос кўзга кўринган қўмондонларидан бўлишига қарамай, уни қўйиб, укаси Муътасимни валиаҳдликка тайин қилди. Маъмун ўз ўғлининг шижоатли, шу ишга лойиқ инсон эканлигини яхши билса ҳам, уни валиаҳд қилмади.

Маъмуннинг вафоти

Халифа Маъмун ҳижрий 218 йилда вафот этди. Унинг халифалиги 20 йил давом этди.

«Ислом тарихи» иккинчи жузи асосида тайёрланди

Ушбу мақола Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2023 йил 14 мартдаги 03-07/1733-рақамли хулосаси асосида тайёрланди.